

U HUMSKOJ ZEMLJI

Apstrakt: *U radu se razmatra pozicija Hercegovine u srednjem vijeku. Iako su elaborirani značaj i uloga okolnih uzroka i pojava, koje su neupitno utjecale na situiranje ove oblasti u određenim periodima, ipak je glavno težište rada stavljeno na položaj Hercegovine u sastavu bosanske države, kojoj je ona u toku srednjeg vijeka i pripadala. Međutim, izraženi animoziteti među bosanskom vlastelom i nemogućnost centralne vlasti da situaciju stavi pod kontrolu, često su bili glavni uzrok borbi oko Humske zemlje. Tome su svakao doprinosile i strane sile, ponajprije Ugarska kraljevina i Osmansko carstvo, koje su radi svojih interesa podržavale navedene procese.*

Ključne riječi: *Humska zemlja, Bosanska kraljevina, Ugari, Osmanlije.*

IN THE LAND OF HUM

Abstract: *The paper deals with the position of Herzegovina in the Middle Ages. Although the significance and role of the surrounding causes and phenomena have been elaborated, which have undoubtedly influenced the situation of this area in certain periods, the main focus of the paper was placed on the position of Herzegovina within the Bosnian state, to which it belonged during the Middle Ages. However, the pronounced animosity among the Bosnian authorities and the inability of the central authorities to put the situation under control were often the main cause of the struggle against Hum. The foreign forces, especially the Hungarian Empire and the Ottoman Empire, contributed to this, as they supported their state interests for their interests.*

Key words: *Land of Hum, Bosnian kingdom, Hungarians, Ottomans.*

Geografski položaj

Na krajnjem jugu, zahvatajući šire područje jugoistočnog i jugozapadnog dijela Bosne i Hercegovine, nalazi se oblast Hercegovina. Njen povoljan geografski položaj upućuje na komplementarnu povezanost Jadranskog primorja

sa kontinentalnim trupom. Ovaj momenat je tokom historije uvijek bio prisutan, ali je u zavisnosti od političkih prilika, manje ili više dolazio do izražaja. Prevoj Ivan – sedla (967 m) i Makljena (1.123 m), te južnih obronaka Bjelašnice, Visočice, Treskavice, Zelengore i Volujka na sjeveru i uskog primorskog dijela u zoni Neum - Klek (oko 25 km) na jugu, povezuje najznačajnija hercegovačka rijeka Neretva. Sa istočne strane Hercegovinu od Nikšićkog polja i Komarničko–pivske udoline, koji se nalaze u Crnoj Gori, odvaja planinski sistem Orijena, Oputnih rudina, i zapadni pojas Volujka i Golije. Na zapadnoj i sjeverozapadnoj strani Hercegovine izdižu se planinski vijenci Zavelima, Čvrstice, Vran–planine, Ljubuše, Raduše i Kamešnice. Površina ove regije je 11.419 km², što u odnosu na površinu Bosne i Hercegovine iznosi 22,3%. Geotektonski i geomorfološki sklop ovog prostora znatno se razlikuje od onog u Bosni. Iako se za strukturu hercegovačkog prostora može reći da je u osnovi monoreljefnog karaktera u kojem preovladava tip kraškog tla, ipak se ovdje izdvajaju dvije cjeline:¹

- Donja ili niska Hercegovina (do 500 m), submediteranskog i mediteranskog klimatskog karaktera, koja obuhvata prostor oko donjeg toka rijeke Neretve i njenih pritoka Trebižata, Bregave i Bune.
- Gornja ili visoka Hercegovina (iznad 500 m), kontinentalnog i planinskog klimatskog karaktera, koja pripada središnjem dijelu planinskog prostora Bosne i Hercegovine.

Gotsko prisustvo na području Hercegovine

Nakon pokoravanja ilirskih plemena i uspostavljanja rimske vlasti, cjelokupno područje današnje Bosne i Hercegovine ušlo je u sastav Dalmacije.² Početkom srednjeg vijeka pod utjecajem „Seobe naroda“, početkom IV stoljeća, desile su se krupne promjene na prostoru današnje Hercegovine. Tako se izdvaja pohod Vizigota 401. godine koji su opustošili Mogorjelo kod Čapljine. Padom Zapadnog Rimskog Carstva 476. godine područje današnje Hercegovine došlo je pod vlast Ostrogota, koji su osvojili cijeli zapadni Balkan. U tom periodu došlo je do pojave ranog kršćanstva u IV stoljeću. Prema kazivanju sv. Jeronima iz Stridona u sjeverozapadnoj Bosni (347-420) navodi se da je on rođen u kršćanskoj porodici, koja je živjela u kršćanskoj općini. Ipak prve pouzdane vijesti o ranom kršćanstvu vezane su za sinode održane između 530. i 535. godine, u kojima se spominje biskup Andrija, koji je zastupao „bestuensku biskupiju“ (smatra se da se radilo o bosanskoj biskupiji). Tokom ostrogotske vladavine od 490. do 535. godine nastupilo je mirnije razdoblje, što je dalo mogućnosti za izgradnju najznačajnijih kasnoantičkih bazilika. Goti su bili germansko pleme sa izraženim osjećajem prema vjerskoj toleranciji. Ispovijedali su arijansko učenje, pa su u njihovo vrijeme

¹ Ante Markotić, *Demografski razvitak Hercegovine*, Ljubljana 1983, 31 i 32.

² Tema Dalmacija obuhvatala je područje od rijeke Save na sjeveru do Jadranskog mora na jugu, te od Istre na zapadu do Lješa na istoku.

građene dvojne bazilike – jedne za pripadnike nikejskog ili trinitetnog učenja, dok su druge bile za pripadnike arijanskog učenja. Nalazišta tog tipa u Hercegovini su u Ćimu i u Potocima kod Mostara, zatim Mogorjelo, Nerezi kod Tasovića i Crkvine u Žitomislčićima.³ Značajno arheološko nalazište je i lokalitet Vrba, u Potocima kod Mostara, gdje su pronađeni ostrogotski grobovi, koji datiraju s početka VI stoljeća.⁴ U Vidošaku kod Stoca pronađen je oratorij (molitveno mjesto) i u njemu oltarna ploča. Slični nalazi pronađeni su i u Paniku, Borasima kod Vitine, te na više lokaliteta na kojima su otkrivene ranokršćanske bazilike, kao npr. u Blagaju, Ćitluku, Crnići, Lisičići kod Konjica i Dživar kod Trebinja. Kasnijom provalom Avara i Slavena, u VII stoljeću, bazilike su uglavnom uništene, a domaće stanovništvo se vratilo staroj vjeri. Također, treba navesti i to da u Hercegovini ima i nekoliko toponima iz tog perioda, poput Onogošt, Hrgud, Gacko, Ćim, Sutina i drugi, koji nas upućuju na gotsko prisustvo na ovim područjima.⁵

U doba cara Justinijana (527-565) Bizantija je nastojala da povрати slavu nekadašnje Rimske imperije. U tom cilju car je vodio dugotrajne i skupe ratove koji su, između ostalog, za posljedicu imali uništenje Ostrogotske kraljevine. Vlast Gota prekinuta je osvajanjem Salone, 535. godine, nakon čega je formirana bizantijska tema Dalmacija. U to vrijeme na prostoru današnje Hercegovine građene su nove i popravljane stare ceste i utvrde. Izgrađen je čitav lanac utvrđenja na liniji Stolac – Koštur – Blagaj – Biograd kod Konjica. Nakon smrti Justinijana, Bizantija se našla pred velikim problemima, što je zaustavilo pokušaj restauracije Rimske imperije. Na granicama Carstva pojavili su se novi osvajači. Bili su to Slaveni,⁶ pod čijim pritiskom nastaju novi društveno-politički odnosi na Balkanskom poluostrvu.

3 Đuro Basler, Kasnoantičko doba, u: *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1966, 336-341.

4 U Potocima kod Mostara, na arheološkom lokalitetu Grčine, pronađena su dva ostrogotska ženska skeleta, sahranjena naknadno u dva antička sarkofaga. Uz skelete je pronađen skupocjeni nakit. U jednom sarkofagu uz skelet je bio priložen zlatni lanac, što je bio vrlo važan običaj kod Ostrogota. Uz drugi skelet su se nalazile pozlačene fibule, par zlatnih naušnica i bronzana kapsula u kojoj su nađene ćilibarske perle. Opširnije u: Vaclav Radimsky, *Rimski grobovi kod Han – Potoka blizu Mostara*, *Glasnik zemaljskog muzeja*, knj. IV, god. II, Sarajevo 1890, 337-342; Nada Miletić, *Rani srednji vijek*, u: *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1984, 384-385.

5 Ibrahim Pašić, *Gotizmi grada Mostara i župa Večerić, Istraživanja*, Fakultet humanističkih nauka, br. 5, Mostar 2010, 17-36.

6 Slaveni pripadaju grupaciji srodnih indoevropskih naroda, od kojih su se u ranom srednjem vijeku počeli oblikovati današnji slavenski narodi. Porijeklo imena Slaven do danas nije u potpunosti razriješeno. Tokom XVIII st. ovo ime je povezano sa terminom *slava*, ili *slovo* što označava riječ ili govor (Jozef Dobrovský). Međutim, već su u XIX st. filolozi (J. Dobrovský, Pavel Jozef Šafařík, Franc Miklošič) su tvrdili da nastavci *-ěn ili -an* imaju svoj korijen u terminima *slov-* ili *slav-*, što u litvanskom jeziku znači otok. Prema njima to upućuje na postanak imena Slaven. S tim tumačenjem slaže se pretpostavka da su predci Slavena živjeli na rijeci Slovi ili Slavi, odnosno u močvarnom predjelu Slovo, i da su po mjestu nastavanja, odnosno po hidronimu ili hidronimom motiviranom toponimu prozvani *Sloveni*. Prema mišljenju nekih slavistâ, poput Tadeusz Lehr-Splawińskiog, to je najvjerojatnija etimologija slavenskog imena.

Dominacija Slavena

Pojava Slavena na lijevoj obali Dunava i njihovi upadi na tlo Bizantije početkom VI stoljeća, imali su isključivo pljačkaški karakter. No, već početkom druge polovine VI stoljeća slavenski pohodi nisu samo pljačkaški nego imaju za cilj da osvoje bizantijski grad i da ga nasele svojim stanovništvom. Tako se navodi podatak da je 550. godine preko Dunava prešla „velika množina Slavena“ koji su pustošili po Dalmaciji i Trakiji. Bilo je to prvi put da se nisu, kao do tada, vratili sa dobivenim plijenom već su prezimili na bizantijskom teritoriju, „kao na svojoj zemlji nimalo se ne bojeći neprijatelja“.⁷ Od tog perioda bizantijske tvrđave su padale pod udarcima Slavena, koji su se tokom druge polovine VI stoljeća oslobodili od avarske zavisnosti. O periodu koji je uslijedio skoro da nema nikakvih pisanih izvora, ali se sa sigurnošću može ustvrditi da je slabljenje Bizantije tokom VII stoljeće olakšalo prodor Slavena dalje na jug. Kako je tekao proces organizovanja političke vlasti po doseljavanju Slavena, teško je utvrditi, jer su izvori dati u obliku vrlo sporadičnih podataka. Po svemu sudeći proces raspadanja rodovske organizacije bio je sličan onima kroz koje je prolazila zapadna Evropa. Umjesto rodovske organizacije nastaje seoska općina, u kojoj je neobrađiva zemlja bila zajednička svojina, a obrađiva se dijelila porodicama. To je ubrzalo imovinsko raslojavanje i nastanak klasnog društva. Na novoosvojenim područjima Slaveni su formirali teritorijalne plemenske organizacije župe, koje su imale prirodne granice.⁸ Tako su nastale karakteristične teritorijalne organizacije Slavena u riječnim dolinama, kraškim poljima i u područjima pogodnim za stočarstvo. Na čelu ovih župa nalazili su se župani. Više župa objedinjavale su arhontiju, na čijem čelu je bio arhont (titula bizantijskog porijekla).⁹ U kasnijem periodu javljaju se i druge titule poput titula knez ili ban (bajan, što je titula avarskog porijekla).

Čini se da je u procesu formiranja sklavinija (poludržavni ranosrednjovjekovni teritoriji južnoslavenskih naroda) od presudne važnosti bila blizina dalmatinskih gradova, pod bizantijskom upravom. Bizantijski car Konstantin Porfirogenit je sredinom X stoljeća, u svome djelu *De administrando imperio* (grč. *Peri ethon – O narodima*), u poglavljima 29, 30. i 31. (mada se većina historičara slaže da je poglavlje 30. napisao neki nepoznati pisac) Porfirogenit je najviše pisao o Bosni. On je spominje kao „horion Bosna“ (zemljica Bosna), koja obuhvata gornji tok rijeke Bosne s dijelom sarajevskog polja. Također, Porfirogenit nam daje i opis sklavinija koje se nalaze u njenoj blizini. Tako on navodi sljedeće:¹⁰

Duklja leži prema kastelima Drača tj. od Lješa, Ulcinja i Bara, ide do Kotora, a planinskim stranama se graniči sa Srbijom. Od Kotora počinje arhontija Travunija i pruža se do Raguze (op.a. Dubrovnik)

7 Opširnije u: *Historija naroda Jugoslavije*, knj. I, Školska knjiga, Zagreb MCMLIII, 69.

8 Opširnije u: Valentin Vasiljević Sedov, *Slaveni u ranom srednjem vijeku*, Akademska knjiga, 2013.

9 Vladimir Čorović, *Bosna i Hercegovina*, Banja Luka – Beograd 1999, 35-37.

10 Bojan Novaković, *Duklja u spisu De administrando imperio*, *Zbornik radova vizantološkog instituta*, XLIX, 2012, 77.

... *Od Raguze počinje arhontija Zahumljana i pruža se do Neretve i prema primorju prodire do Paganije. Prema sjeveru graniči sa Hrvatima, a sprijeda sa Srbima. Od Neretve počinje Paganija i pruža se do Cetine ... Grad Raguza leži između dvije zemlje Zahumljana i Travunjana, a imaju svoje vinograde i u jednoj i u drugoj zemlji (...).*

Prema dostupnim podacima možemo sa sigurnošću kazati da su se u dalmatinskom zaleđu formirale arhontije Zahumlje, Travunija, Konavale i Neretvljanska antiohija, kao zasebne državnice.¹¹ Zahumljem je vladala porodica Viševići, čiji je istaknuti predstavnik, sredinom IX stoljeća, bio Mihajlo Višević Humski. U Zahumlju se spominju sljedeći gradovi: Ston, Dabar, Mokro, Ošlje, Galumainik, te brdo na kome se nalaze dva grada – Bona i Hum. Arheološki je istražena crkva bizantijskog tipa na lokalitetu Crkvina, u Lisičićima kod Konjica,¹² a u to vrijeme datirana je i Humačka ploča sa ćirilskim natpisom. Krajem XI stoljeća su Travunija i Zahumlje bili dio dukljanske države. Prema *Ljetopisu popa Dukljanina*, nastalom sredinom XII stoljeća, oblast Chelmania (Zahumlje, op.a.) sastojala se od sljedećih župa: Ston, Popovo, Luka, Vellica, Žapska, Žapska, Vecenike, Dubrava, Žapska i Dabar.¹³ Sve do XIV stoljeća ove župe su imale visok stepen političke autonomije.

U vrijeme Časlava Klonimirovića (927. ili 928. ili 934. do oko 950) humska zemlja se našla u sastavu Raške.¹⁴ Krajem XII stoljeća Humom je upravljao knez Miroslav, brat velikog župana Stefana Nemanje i zet bosanskog bana Kulina. Treba kazati da su humski knezovi uvijek posjedovali vrlo visok stepen autonomije u odnosu na osvajača.¹⁵ U prvoj polovini XII stoljeća Hum i Travunija potpuno gube svoju samostalnost bizantijskim osvajanjima.

11 Zbog nedostatka historijskih izvora, javljaju se različita shvatanja o političkoj organizaciji kod Slavena u ranom srednjem vijeku. Prema nekim tumačenjima ne radi se o samostalnim državama, nego o „zemlji“, odnosno „oblasti“, koju pravni historičari definiraju kao „prinudni aparat“ ili „silu“, odnosno, u najboljem slučaju, kao udruživanje slobodnih ljudi. No, bez obzira, slovenačke sklavinije (sklavonije) su nosile prvotne naznake državnog karaktera iz kojih su, nešto kasnije, ujedinjavanjem i prekrajanjem granica, nastale samostalne države Južnih Slavena. Opširnije o sklavinijama u: Petar Skok, *Etimološki rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, knj. I, Zagreb 1971, 377.

12 *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, tom I, Sarajevo 1988, 41.

13 Ljetopis popa Dukljanina treba posmatrati kao literarno djelo, a takvim ga i kvalifikuje ne samo njegova fabulozna nota nego i pripovjedačka manira pisca, njegova bujnost mašte kojom stvara događaje koji se nikada nisu desili i lica koja nikada nisu postojala. Opširnije u: *Ljetopis popa Dukljanina*, Prosveta, Srpska književna zadruga, Beograd 1988.

14 Časlav Kolonimirović je bio zadnji Vlastimirović (porodica koja je dovela Srbe na Balkan). On se spasio bijegom iz bugarskog zatvora, nakon smrti cara Simeona Velikog (927). Uz pomoć Bizantije obnovio je vlast u Raškoj, te zavladao Travunijom, Dukljom i Zahumljem. O Humu u srednjem vijeku opširnije u: Veljan Trpković, *Humaska zemlja, Zbornik Filozofskog fakulteta*, knj. VIII – 1, Spomenica Mihajla Dinića, Beograd 1964, 225-260.

15 U vrijeme kralja Bodina (1082-1101) Bosna, Travunija i Zahumlje priznavali su vrhovnu vlast Zete. Opširnije u: Sima Ćirković, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, Beograd, 1864, 41. (dalje: S. Ćirković, *Istorija srednjovekovne bosanske države*). Također u: Mladen Ančić, *Na rubu Zapada: tri stoljeća srednjovekovne Bosne*, Zagreb 2001, 152-159.

U sastavu bosanske države

U sastavu bizantijske carevine Humska zemlja je ostala sve do osamostaljivanja Bosne pod banom Kulinom (1180-1204). On je svoju vlast proširio na područja Usore i Soli, te Neretve i Donjih krajeva. Najveći dio humske zemlje je 1326. godine došao pod vlast bosanskog bana Stjepana II Kotromanića (1322-1353), koji je ovu oblast unio i u svoju titulu.¹⁶ U početku vladavine mladi bosanski ban Tvrtko I Kotromanić (1353-1391) je bio prinuđen da Ugarskoj ustupi teritorij Završja, kao i da na ime miraza svoje rođake Elizabete, kćerke bana Stjepana II Kotromanića, 1357. godine ustupi dio Huma (između rijeka Neretve i Cetine) zajedno sa trgom Drijeva. Humska oblast je ponovo došla u sastav Bosne 1382. godine, nakon teritorijalnih širenja koja su uslijedila poslije smrti ugarskog kralja Ludovika. Od Tvrtkovog vremena u Bosni se razvijalo rudarstvo. Proizvodi bosanskog rudarstva od srebra, olova i bakra bili su vrlo traženi na širem tržištu Balkana. To je utjecalo na razvoj transporta i preprodaje ovih proizvoda, u čemu su se posebno isticala vlaška plemena, nastanjena na prostoru Huma.¹⁷ Najvažniji trgovački put išao je dolinom rijeke Neretve prema trgu Drijeva i Dubrovniku, glavnim ishodištima bosanskih privrednih proizvoda. Bosanski metalni proizvodi su često iz Drijeva i Dubrovnika transportirani u Veneciju, Ankonu, Siciliju i Južnu Italiju.¹⁸ Također i bosanske sirovine, a naročito so i olovo, igrale su važnu ulogu u privrednim odnosima sa drugim zemljama, a posebno sa Dubrovnikom. Tako se navode podaci da je u periodu od 1372. do 1391. godine iz Dubrovnika u Veneciju izvezeno bosanskog i srpskog olova u težini od 309.852.125 milijara ili 310.819.006 kg.¹⁹ Posrednička trgovina je imala vidnog efekta u pogledu bogaćenja stanovništva, o čemu svjedoče i brojne ukrašene nekropole stećaka, koje se nalaze na području Humske zemlje.²⁰ O ekonomskom potencijalu bosanske kraljevine svjedoči i podatak da je kralj Tvrtko kovao svoj veliki zlatnik.²¹

Nakon smrti kralja Tvrtka I Kotromanića 1391. godine počinje slabljenje bosanske države. Dva su glavna razloga za ovaj proces:

---

16 Nakon osvajanja Huma, ban Stjepan II Kotromanić se nazvao „gospodar humski“. On je od Dubrovčana tražio da mu plaćaju mogoriš, tribut od 76 perpera, koji su oni u prošlosti plaćali gospodarima Zahumlja. Opširnije u: S. Ćirković, *Istorija srednjovjekovne bosanske države*, 88-92.

17 Mihajlo Dinić, Dubrovačka srednjovjekovna karavanska trgovina, *Jugoslavenski istorijski časopis*, br. 3, Beograd 1937, 119-143. Također opširnije o zanatstvu u: Desanka Kovačević, Prilog proučavanju zanatstva u srednjovjekovnoj Bosni, *Godišnjak istorijskog društva Bosne i Hercegovine*, br. 10, Sarajevo 1959.

18 Desanka Kovačević-Kojić, Ekonomske veze i kulturni utjecaji između bosanske države i talijanskih gradova u XIV i XV vijeku, *Godišnjak društva istoričara*, br. 35, Sarajevo 1984, 35-44.

19 Bariša Krekić, Prilog istoriji mletačko-balkanske trgovine druge polovine XIV veka, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom sadu*, knj. II, Novi Sad 1957, 17.

20 Posebno su ukrašene i bogate nekropole stećaka na području Konjica, Stoca i Nevesinja. Opširnije u: Marian Wenzel, Tradicija umjetničke obrade metala u Kraljevini Bosni, *Bosanski stil na stećcima i metalu*, Sarajevo 1999.

21 Opširnije u: Mihajlo Dinić, Veliki bosanski zlatnik, *Istorijski časopis*, knj. 3, Beograd 1952, 41-55.

1. Poslije Tvrtka ne postoji neka snažnija ličnost koja bi mogla držati moćne vlastelinske porodice pod kontrolom;
2. Izmjena geopolitičkih prilika u Evropi, a posebno na Balkanu.

Mnogi savremenici su predviđali da će poslije kralja Tvrtka nastupiti doba decentralizacije države i jačanja moći krupnih vlastelinskih porodica. Upravo to se i desilo. Nakon smrti prvog bosanskog kralja snaga centralne vlasti naglo opada i izmješta se na dvorove oblasnih feudalnih porodica. Jedna od ovih neformalnih centara moći bila je i vlastelinska porodica Sankovići iz Huma.²² Posjedi ove porodice protezali su se čitavom dužinom toka Neretve od Konjica do mora. Njihovi posjedi nisu prelazili na desnu obalu rijeke, a uključivali su na istoku i oblast Nevesinjskog polja. Dubrovčani su odmah nakon Tvrtkove smrti pokušali da potisnu Bosance iz Dalmacije i da na račun Bosne prošire svoju teritoriju. Pregovarali su sa humskom vlastelom Sankovićima da im ustupe župu Konavle. Već 15. marta 1391. Sankovići su izdali povelju kojom čitavo Konavle, sa tvrđavom Sokol, daju Dubrovniku, kako se navodi „kojem je nekada ta župa i pripadala“. Posljedica je bila sukob protiv humske vlastele. Vojvoda Vlatko Vuković i knez Pavle Radenović zauzeli su posjede Sankovića i između sebe ih podijelili. Među tim posjedima bile su i Konavle. Zanimljivo je da je svoj „blagoslov“ za ovu akciju dao i Stanak Bosne, što govori o postojanosti centralne vlasti. Dubrovčani su ovaj prostor priključili tek nakon 30-tak godina. Preko Neretve dalje na zapad nalazili su se posjedi Radivojevića,²³ a istočni susjedi Sankovića bile su Kosače.²⁴

Kod novog bosanskog kralja Stjepana Ostoje (od 1398. do 1404. i od 1409. do 1418) Dubrovčani su pokrenuli pitanje „spornih zemalja“. Ovaj put su na svojoj strani imali Radiča Sankovića, koji je kasnije tvrdio da je on „izmolio previsokog kralja Ostoju“ da ispuni njihovu želju u pogledu Konavala. Prema kraljevoj darovnici iz 1399. godine Dubrovniku je pripalo područje:²⁵

od Kurila (Orašac. op.a.) deri do Stona sa vsimi seli i zaseoci i s ljudmi i s vsimi mejami i pravinami i s vodami i s pašami i drvmi i z dubravami s grmjem i sa vsakim inim dostojanijem i sa vsimi pravimi kotari tih zemalj i sel rečenih.

Tako su Dubrovčani dobili kopnenu vezu sa svojim posjedima na Pelješcu. Tokom 1403. godine, kralj Ostoja je donio nekoliko zakonskih uredbi koje su

22 O Sankovićima u: Jovanka Mijušković, Humska vlasteoska porodica Sankovići, *Istorijski časopis*, XI, Beograd 1961, 17- 54.

23 O Radivojevićima u: Adis Zilić, *Humaska vlastela Radivojevići-Jurjevići-Vlatkovići i njihovo doba*, Rukopis magistarskog rada odbranjenog u Sarajevu, 2012. godine.

24 O Kosačama u: Esad Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*, Sarajevo 2009. (dalje: E. Kurtović, *Veliki vojvoda Sandalj Hranić*).

25 Prema kupoprodajnom ugovoru kralj i Hrvoje Vukčić Hrvatinić su dobili dubrovačko naslijedno plemstvo, po jednu kuću u vrijednosti 1.500 dukata. Poslije toga Dubrovčani su ušli u posijed dobijene teritorije. O tome u: S. Ćirković, *Istorija srednjovjekovne bosanske države*, 186.

direktno pogodile dubrovačku trgovinu. Jedna od najtežih po njih bila je zabrana prodaje soli, uz prijetnju kaznom od 100 dukata. Isto je važno za ostalu robu iz Bosne.²⁶ Dubrovčani su zaveli totalnu privrednu blokadu Bosne. U tom periodu na ruku im je išlo ponovno jačanje Sigimunda u Ugarskoj. Bosanska strana je zbog toga postajala sve popustljivija, pa je Ostoja ponudio Dubrovčanima prijateljstvo, u oktobru 1403. godine. No, oni su to odbili i kao odmazdu za dotadašnje bosanske akcije, upali u trg Drijeva i spalili ga. Bio je to uvod u Ostojino poništavanje ugovora o prodaji Primorja Dubrovčanima. U poništavanju ovog ugovora kralju je podršku pružio njegov vjerni pristalica vojvoda Radič Sanković, jer su upravo njegovi posjedi graničili sa prodatim Primorjem. Radič je prvi pokrenuo napad i nakon što je protjerao dubrovačkog kneza iz Kurila završio je sa ratnim operacijama.²⁷ Na drugoj strani, Ostoja se sve više približavao Sigismundu, sa kojim se, uz posredništvo mačvanskog bana Ivana Morovićkog (iz Gut-Kaleda), izmirio. Ostoja je tom prilikom priznao Sigismunda za kralja, a ovaj je prihvatio Ostojino mišljenje da su za sukob sa Dubrovnikom krivi Dubrovčani, jer su pružili utočište odmetnutoj bosanskoj vlasteli. Dubrovnik je pokušao da sklopi pakt sa Hrvojem protiv bosanskog kralja, ali od toga nije bilo ništa, jer su se Hrvoje i Ostoja u tom periodu izmirili. Međutim, ovo nije dugo trajalo. U martu 1404. godine, dokumenti govore od sukobu između kralja Ostoje na jednoj strani, i Hrvoja i Sandalja na drugoj strani. Spor je riješen tako što su svi bosanski vlastelini, u aprilu iste godine, na zasjedanju Sabora (na kojem nije bilo Hrvoja i Sandalja), prešli na stranu Hrvoja Vukčića Hrvatinića. Na zasjedanju bosanskog Sabora u maju 1404. godine sudbina kralja Ostoje bila zapečaćena. Za kralja je bio izabran Tvrtko II Kotromanić, sin prvog bosanskog kralja.²⁸ Ovim događajem najviše je izgubio Radič Sanković, koji je bio uhapšen i bačen u tamnicu. Svi posjedi Sankovića pali su u ruke Sandalja Hranića, koji je svoju vlast proširio sve do rijeke Neretve. Također, Sandalj je preuzeo i sva prava humske gospode u istočnom dijelu Huma, jer se oni više ne spominju na bosanskim poveljama kao „svjedoci od Humske zemlje“.²⁹ Umjesto toga, jedino je Sandalj dobio titulu velikog vojvode bosanskog. U narednom periodu Kosače su konstantno potiskivale humsko ime. Nakon što su zauzeli posjede Sankovića, Kosače su došle u neposredno susjedstvo Radivojevića. Njihova krajnja zapadna granica postala je rijeka Neretva, kao razmeđe interesnih

---

26 Desanka Kovačević, *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, Naučno društvo NR BiH, knj. 13, Sarajevo 1961, 44.

27 Opširnije u: Josip Lučić, *Stjecanje, dioba i borba za očuvanje dubrovačkog Primorja 1399-1405*, *Arhivski vjesnik XI-XII*, Zagreb 1968/69.

28 Ovaj izbor bio je volja najmoćnijeg bosanskog vlastelina Hrvoja Vukčića Hrvatinića. Ostoja je izbjegao hapšenje i zatvaranje, bježeći iz Bobovca na ugarski dvor kod kralja Sigimunda, koji mu je odmah obećao vojnu podršku. U junu 1404. ugarska vojska je osvojila Bobovac i Srebrenik, gdje je Ostoja od tada stolovao kao Sigismundov kandidat, dok je skoro cijelo bosansko plemstvo podržavalo Tvrtka II Kotromanića. Jedinu podršku, unutar bosanskog kraljevstva, Ostoja je imao kod Radivojevića, ali su mu i oni ubrzo prestali biti lojalni. Opširnije u: S. Ćirković, *Istorija srednjovjekovne bosanske države*.

29 Opširnije u: E. Kurtović, *Veliki vojvoda Sandalj Hranić*.

sfera porodica Hrvatinića i Kosača. Radivojevići su od ovog momenta bili jedina velikaška porodica koja je uporno branila humske posebnosti, čime su ustvari branili sebe od kasnijih nasrtaja Hrvatinića i Kosača.

Jačanje feudalnih porodica nastavljeno je i u narednom periodu.³⁰ Pojedinci, poput Hrvoja Vukčića Hrvatinića, uzimaju čak i kraljevske prerogative, traže da se njima plaćaju nameti, carine i slično. Na taj način vlast kralja Tvrtka II Kotromanića (1404-1409, te 1421-1443) kontinuirano je slabila. Kada se tome dodaju otvoreni pritisci ugarske politike i Osmanlija, onda se u potpunosti može sagledati status centralne vlasti i položaj države.³¹ Osim navedenog, treba kazati da su feudalni gospodari u svojim oblastima kontrolisali sudstvo, o čemu svjedoče kamene stolice, prisutne na brojnim lokalitetima srednjovjekovne Bosne. Ukupno su pronađene 42 stolice, od kojih je većina klesana u živom kamenu. Na tri stolice, u Ošanićima kod Stoca, Kosoru kod Blagaja i Donjoj Bukovici kod Konjica, isklesani su natpisi bosančicom.³²

Primjetan napor za slamanje moći krupnih feudalnih porodica napravio je kralj Ostoja pred kraj perioda svoje druge vladavine. Kada je 1415. godine umro Hrvoje Vukčić Hrvatinić situacija se značajno izmjenila. Njegov sin Balša nije imao snage da zaštiti zemlju, što je podstaklo okolne feudalce da mu preotmu značajne posjede. Najviše zemlje prigrabio je sam kralj Ostoja, nakon što se oženio Hrvojevom udovicom Jelenom. Istovremeno, jačali su Hranići-Kosače i Radinovići-Pavlovići. Vlast kralja skoro se nije osjećala. On je nemoćno gledao kako ga krupna vlastela lišava njegovih zakonskih prava i prihoda. Dubrovčani su, da bi se osigurali, u to vrijeme sklapali dogovore sa bosanskom vlastelom i njoj plaćali danak. Razmirice između pojedinih velikaških porodica surovo i bezobzirno su rješavane. U takvoj situaciji osmanski sultan Mehmed I se od druge polovine 1416. godine pojavljuje kao mirotvorac i sudac između zavađenih bosanskih feudalaca. Upravo tada je bila donesena odluka da se uhapsi kralj Ostoja. No, ipak, on je umakao i, uz pomoć Ugara, organizovao pohod na Sandalja Hranića, u kojem mu je preoteo grad Blagaj. Tada je cijela vlastela stala na stranu kralja. Nakon pobjede nad ugarskom vojskom, Radinovići su, uz pomoć Osmanlija, od 1416. do 1418. godine pustošili posjede svoga glavnog suparnika vojvode Sandalja Hranića. Od tada, Radinovići su postali vjerni vazali osmanskog sultana. Našavši se u bezizlaznoj situaciji, kada su njihovi najljući protivnici dobili podršku nove sile na Balkanu, a ugarski kralj postao samo nemoćni posmatrač ovih promjena, Sandalj Hranić je 1418. godine priznao vrhovnu vlast sultana. Iste godine, u septembru je umro kralj Ostoja. Naslijedio ga je njegov sin Stjepan Ostojić, koji je vladao do

30 Sima Ćirković, „Verna služba“ i „vjera gospodska“, *Zbornik Filozofskog fakulteta*, VI-2, Beograd 1962, 95-112; S. Ćirković, *Istorija srednjovjekovne bosanske države*, 216; Sima Ćirković, Rusaška gospoda, *Istorijski časopis*, knj. XXI, Beograd 1974, 5-17.

31 S. Ćirković, *Istorija srednjovjekovne bosanske države*.

32 Šefik Bešliagić, *Kamene stolice srednjovjekovne Bosne i Hercegovine*, Djela ANUBiH, knj. LIX, Sarajevo 1985; Šefik Bešliagić, *Leksikon stećaka*, Sarajevo, 2004, 173. Stolica u Ošanićima pripada uglednoj vlaškoj porodici Miloradovića–Hrabrena, čija se nekropola stećaka nalazi na obližnjoj Radimlji. Stolica iz Kosora prenesena je u vrt Zemaljskog muzeja u Sarajevu.

1421. godine. Vrijeme njegove vladavine obilježeno je pokušajima mladog kralja da zadobije podršku vlastele.

Od 1421. godine na bosanskom prijestolju je, po drugi put, sjedio sin prvog bosanskog kralja Tvrtko II Kotromanić. Bosna je u prvim godinama vladavine novog kralja pokazala izvjestan napredak na svim poljima. Tako se primjećuje evidentan privredni rast, te obnova i uspon gradova. Svakako, tome je doprinijeo i kratkotrajni mir između feudalnih porodica. Razlozi za ovakvo ponašanje vlastele nisu ležali u njenom prihvatanju kraljevog autoriteta, nego u činjenici da je upravo početkom vladavine Tvrtka II nestalo sa političke scene dvojice moćnih vlastelina – Hrvoja Vukčića Hrvatinića i Radoslava Pavlovića. Čim su prestali unutrašnji sukobi oslabio je i utjecaj Osmanlija, kojih sve do 1424. godine nema u Bosni. Sljedeće godine Osmanlije su ponovo upale u Bosnu i pod kontrolu stavile neke važnije klance. Tri godine kasnije Osmanlije su zaposjele gornju dolinu rijeke Bosne.

Situacija se iz temelja izmjenila 15. marta 1435. Tada je umro Sandalj Hranić Kosača, a naslijedio ga je njegov bratić Stjepan Vukčić Kosača.³³ Ugarska se odmah angažovala djelujući dvostrano – s jedne strane podržavajući besprijekorno kralja Tvrtka II, a s druge postavljajući pitanje Huma, koji je u vrijeme Ludovika (1342-1382) pripadao Ugarskoj. Također, i Radoslav Pavlović je odmah promijenio svoje držanje prema njegovoj porodici i postao otvoreni neprijatelj njegovog nasljednika sinovca Stjepana Vukčića Kosače. Tako su Ugari osvojili veći dio Huma (zap. Hercegovinu), trg Drijeva je zaposjeo Đurađ Vojsalić, dok su Pavlovići nastojali prigrabiti dio zemlje Kosača. U takvoj situaciji Stjepan Kosača se za pomoć obratio Osmanlijama. Odred od 1.500 osmanskih vojnika stigao je polovinom 1435. u Bosnu i već početkom augusta istjerao Ugare iz Huma i opustošio zemlje Radoslava Pavlovića. Krajem 1436. Stjepan se izmirio i sa Ugarima. Osmansko prisustvo u Bosni natjeralo je i Tvrtka II da se izmiri sa Stjepanom Vukčićem, koji je 1448. godine uzeo titulu „hercega od Svetog Save“, jer se upravo na teritoriji njegove oblasti nalazio grob ovog pravoslavnog sveca u manastiru Mileševa.³⁴ U to vrijeme na čelu države bio je novi kralj – Stjepan Tomaš (1443-1461). Herceg Stjepan je ratovao protiv Dubrovnika u periodu od 1451. do 1454. godine, kada se na dubrovačkoj strani našla i hercegu potčinjena niža vlastela, od kojih su najznačajniji Radivojevići – Vlatkovići iz neretvanske Krajine.³⁵ Međutim, od polovine XV stoljeća Osmanlije su sve prisutnije u Bosni

---

33 O Stjepanu Vukčiću u: Sima Ćirković, *Herceg Stefan Vukčić Kosača i njegovo doba*, Beograd 1964.

34 U zvaničnoj korespondenciji herceg se oslovljavao na sljedeći način: „Mi gospodin Stipan herceg od svetog Save, gospodar humski i primorski, veliki vojvoda rusaga bosanskog (...).“ Ljubomir Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, knj. I, Beograd-Sremski Karlovci 1929, 66 i 69.

35 Hercegovina vojska provalila je u Konavle, opsjela grad Sokol, srušila zidove Cavtata i došla pod dubrovačke zidine. Nakon što su bezuspješno pokušali da probiju opsadu i prodru u Konavle Dubrovčani su se poslužili lukavstvom. Naime, pod izgovorom da je herceg Stjepan Vukčić Kosača kriminalizirani i odbjegli dubrovački plemić, raspisali su nagradu za njegovu glavu. Nagrada je bila izuzetno velika i iznosila je 15.000 dukata, kuća u Dubrovniku, godišnja plata i plemićka titula. U takvoj situaciji herceg je napustio opsadu Dubrovnika i započeli su diplomatski pregovori.

i ozbiljno prijete njenoj opstojnosti. U jesen 1459. velika osmanska vojska je opustošila hercegovu zemlju. Tada je stradao i manastir Mileševa.

U proljeće 1462. novi bosanski kralj Stjepan Tomašević je obnovio veze sa Ugarskom, koja je na bosanskom dvoru okarakterizirana kao „jedina država koja još može pomoći“.³⁶ Ovaj stav podržavale su sve ostale kršćanske zemlje Evrope, koje su bosanskog kralja samo verbalno podržavale i upućivale ga na Ugarsku. Upravo se u tom trokutu, bosanske snage – ugarska pomoć – papa, nalazio bosanski kralj. Saznavši za političko opredjeljenje Bosanaca (prema Ugarskoj) na Porti je, u proljeće 1462. godine, donesena odluka o zaposjedanju Bosne. Početkom 1463. saznalo se da je upravo tu godinu sultan označio kao godinu za osvajanje Bosne, Dalmacije i Dubrovnika. Tada je bosanski kralj ponovo bezuspješno zatražio pomoć, ali osvajačka vojska je već stupila u akciju. Prvi napadi su bili usmjereni protiv hercegove zemlje. Osmanska vojska je potukla hercegove trupe na rijeci Breznici (u Crnoj Gori) i hercegove zemlje predala njegovom sinu Vladislavu. Herceg je bio jako ljut na starijeg sina, za kojega je govorio da je upravo on doveo Osmanlije „putevima kojima oni nikada ne bi mogli proći“.³⁷ U junu 1463. Bosna je pala. Osmanlije su zaposjele 117 gradova.

Nakon pada Bosne interesi tri velike sile, Osmanskog Carstva, Ugarske i Venecije sukobljavali su se na prostoru Humske zemlje. U ljeto 1465. godine Osmanlije su u novom naletu osvojile veći dio hercegove zemlje.³⁸ Padom počiteljske tvrđave kao isturene ugarske linije odbrane, otvoren je bio prostor za dalji prodor Osmanlija prema Cetini. Vlatkovići nisu mogli izdržati duži vojni pritisak iz pravca Počitelja, te Brotnja i Blata, nakon čega 1473. godine gube svoje posjede. Nova linija odbrane prema Osmanlijama uspostavljena je na rijeci Cetini, gdje se sklonio jedan dio bosanskog plemstva, dok se drugi dio još ranije priklonio novom osvajaču, zadržavajući time dio svojih starih baština.

Čest slučaj među plemstvom tog vremena je da su se braća dijelila po pitanju službe različitim gospodarima, kao npr. kod najznačajnijih humskih porodica tog doba, Kosača i Vlatkovića. Dvojica od četvero preostale braće Vlatković ušli su u osmansku službu. Posjedi ustupljeni Augustinu nazvani su 1495. godine Augustinova Humska zemlja. Godine 1535. formirana je nahija Fragustin sa sjedištem u Gracu i taj naziv zadržala je sve do propasti osmanske vlasti na tom području, u Velikom bečkom ratu krajem XVII stoljeća.

Najmlađi hercegov sin Stjepan prešao je 1473. godine na islam i uzeo ime Ahmed.³⁹ U narednom periodu obnašao je vrlo visoke funkcije, od kojih je svakako najznačajnija funkcija velikog vezira Osmanskog Carstva. Vrlo važno je istaći činjenicu da su Osmanlije određene oblasti nazivale po istaknutim predstavnicima lokalnog plemstva, koje je ulazilo u njihovu službu. Tako je i pojam Hercegovina

36 S. Ćirković *Istorija srednjovjekovne bosanske države*, 325.

37 *Isto*, 329.

38 Opširnije u: Veljan Atanasovski, *Pad Hercegovine*, Beograd 1979. (dalje: V. Atanasovski, *Pad Hercegovine*).

39 V. Atanasovski, *Pad Hercegovine*, 189-219.

nastao u osmansko doba, zahvaljujući velikom veziru Ahmed-paši Hercegoviću, a ne njegovom ocu Stjepanu Vukčiću Kosači, koji je nosio titulu hercega.

Umjesto zaključka: Neke zabilješke o nastanku hercegovačkih gradova

U jednom dokumentu pohranjenom u Državnom arhivu u Dubrovniku, koji datira iz 1452. godine, prvi put se spominju dva utvrđenja kod mosta, na mjestu gdje se u osmanskom periodu razvio grad Mostar. Naime, u uputi dubrovačke vlade svojim izaslanicima navodi se kako se hercegov sin Vladislav odmetnuo od oca i zauzeo neke gradove među kojima je i „do castelli de ponte de Neretua“. Također, dubrovački hroničar Mauro Orbini je 1601. godine u svom djelu *Kraljevstvo Slovena* zabilježio kako je Mostar 1440. godine podigao gost Radin, visoki službenik Crkve bosanske i hercegov diplomata.⁴⁰ Zanimljivo je da se ovaj Orbinijev podatak hronološki poklapa sa navedenim arhivskim podatkom. Prvobitni osmanski naziv za grad bio je Köprühisar (tur. tvrđava na mostu) i prvi put se spominje u osmanskom popisu iz 1468/69. kao ruralno naselje sa šesnaest kuća.⁴¹

Konjic se u historijskim izvorima prvi put spominje 1382. godine. Cijelo konjičko područje je pod osmansku vlast došlo prije 1468 godine. Osmanlije su na mjestu današnjeg grada Konjica zatekli dva naselja, od kojih je jedno (Konjice) bilo na desnoj, a drugo (Biograd) na lijevoj obali Neretve.⁴² Posebno važan događaj u historiji grada Konjica predstavlja gradnja kamene ćuprije preko rijeke Neretve. Ta prelijepa građevina podignuta 1682. godine i zadužbina je Ali-age Hasečića iz Blagaja.⁴³

U XV stoljeću srednjovjekovna tvrđava Blagaj bila je u posjedu porodice Kosača. Osmanlije su je zauzele 1466. godine i odmah uključile u sastav svoga Carstva. Ubrzo nakon toga, u podno blagajske tvrđave, započeo je urbani razvoj grada koji se postepeno širio i sastojao od čaršije (poslovne zone) i 5 mahala (stambene zone).⁴⁴

Stolačka tvrđava se u srednjovjekovnim izvorima naziva Vidoška. Pod nazivom Stolac naselje se prvi put spominje maja 1420. godine.⁴⁵ U osmanskom posjedu bila je prije 1468. godine kada se spominje vidoška nahija. Iako je carska sultan Selimova džamija podignuta već na početku XVI stoljeća, razvoj Stoca

---

40 Mavro Orbin, *Kraljevstvo Slovena*, Beograd 1968, 181-182.

41 Ahmed S. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69 godine*, Mostar 2008, 56-57. O nastanku Mostara opširnije u: Hatidža Čar-Drnda, *Nastanak Mostara*, Sarajevo 2014.

42 Desanka Kovačević-Kojić, *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo 1978, 112-113.

43 Jusuf Mulić, *Konjic i njegova okolina u vrijeme osmanske vladavine*, Konjic 2001, 231.

44 Hivzija Hasandedić, Prilozi istoriji Blagaja na Buni u doba turske vladavine, *Glasnik društva istoričara BiH*, XIX, Sarajevo 1973.

45 Esad Kurtović, Vidovski, Vidovo polje i Stolac – prvi pisani pokazatelji, *Slovo Gorčina*, br. 27, Sarajevo 2005, 45, 46, 49 i 51.

započeo je znatno kasnije u odnosu na Mostar, Blagaj i Konjic. Status grada (kasabe), koji je bio uvjet za urbani razvoj, Stolac je stekao tek u XVII stoljeću. Za to su od velike važnosti bile zadužbine domaćeg čovjeka silahdar Husein-paše koji je bio visokopozicioniran u osmanskoj državnoj službi. U tom periodu Stolac postaje i sjedište kadiluka.⁴⁶

Godine 1444. imamo prve vijesti o Počitelju, kojega je podigao ugarski kralj Matija Korvin, s ciljem odbrane od Osmanlija. Od septembra 1471. godine Počitelj se nalazio u sastavu Osmanskog carstva.⁴⁷

U donjem toku rijeke Neretve nalazio se trg Drijeva, u izvorima poznat kao *forum Narenti*.⁴⁸ Ovaj trg nalazio se na prostoru današnje Gabele. Iako nisu pronađeni njegovi ostaci, u arhivskim dokumentima je o njemu zabilježen veliki broj podataka. Drijeva (kasnije Gabela) je pod osmansku vlast došla najkasnije do 1493. godine.⁴⁹

Summary

In a document kept in the State Archives in Dubrovnik dating back to 1452, for the first time, two fortresses are mentioned at the bridge, in the place where the city of Mostar developed during the Ottoman period. Namely, in the instructions of the Dubrovnik government, its delegates say that Vladislav's son, Vladislav, withdrew from his father and occupied some towns, including "the castle de Ponte de Neretva". In 1601, the Dubrovnik chronicler Mauro Orbini recorded in his work the Kingdom of Slovenia that Mostar was built by Radin, a high official of the Church of the Bosnia and Herzegovinian diplomat in 1440. It is interesting that this Orbin's data chronologically coincides with the above mentioned archival data. The original Ottoman name for the city was Köprühisar (Turkish forh „fortress on the bridge“) and was first mentioned in the Ottoman list from 1468/69. as a rural village with sixteen houses.

Konjic is first mentioned in historical sources for the first time in 1382. The entire equestrian area came under Ottoman rule before 1468. The Ottomans found two settlements on the site of today's Konjic town, one of which was on the right (Konjic) and the other (Biograd) on the left bank of the Neretva. A particularly important event in the history of the town of Konjic is the construction of a stone broom over the Neretva River. This beautiful building was built in 1682 and is the endowment of Ali-aga Hasečić from Blagaj.

46 Azra Gadžo-Kasumović, Stolac u osmanskom periodu, *Hercegovina*, br. 13-14, Mostar 2001, 81-86.

47 Hivzija Hasandedić, *Muslimanska baština Bošnjaka u južnoj (srednjoj) Hercegovini*, Mostar 1997, 141.

48 Mihajlo Dinić, Trg Drijeva i okolina u srednjem veku, *Godišnjica Nikole Čupića*, knj. XLVII, Beograd 1938, 109-147. Također u: Đuro Tošić, *Trg Drijeva u srednjem vijeku*, Sarajevo 1987.

49 Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo 1959, 195.

In the XV century, the medieval fortress Blagaj was in the possession of the Kosaca family. The Ottomans took it in 1466 and immediately made it part of the Empire. Shortly thereafter, at the foot of the fortress, the urban development of the city gradually expanded and consisted of a charms (business zones) and 5 residential zones.

The fortress is called Vidoška in medieval sources. The name of Stolac settlement was first mentioned in May 1420. In the Ottoman possession, it was before 1468, when the area (nahija) was mentioned. Although the Imperial Sultan Selim mosque was erected at the beginning of the 16th century, the development of Stolac began much later than Mostar, Blagaj and Konjic. The status of the city (kasaba), which was a precondition for urban development, which was only acquired in the XVII century by Stolac. For this, the homes of a local man, Silahdar Hussein-pasha, who was highly positioned in the Ottoman civil service, were of great importance. During that period, Stolac became the seat of the kadi.

In 1444 we have the first news about Počitelj, which was raised by the Hungarian king Matija Korvin, with the aim of defending from the Ottomans. Since September 1471. Počitelj was part of the Ottoman Empire.

In the lower part of the Neretva river there was Drijeva Square, in the sources known as the Narenti Forum. This square was in the area of today's Gabela. Although its remains were not found, a large number of data were recorded in archival documents. Drijeva (later Gabela) came under Ottoman rule no later than 1493.